

врешті-решт це призвело до того, що Муфтіят значною мірою став брати участь у вирішенні політичних завдань, поставлених Меджлісом, залишивши релігійну сферу на відкуп іноземних релігійних місіонерів. У результаті цього Кримський Муфтіят остаточно втратив контроль над значною частиною мусульманської умми Криму.

Крім того, потужні фінансові потоки з Туреччини і країн Арабського Сходу, що проходять через зазначені національно-релігійні структури, також стали основною причиною неефективної діяльності Меджлісу і Муфтіяту в їх протидії поширенню на півострові радикальних ісламських ідеологій і в подоланні розколу кримських мусульман. Регулярні зовнішні фінансові вливання з боку іноземних держав в розколоте й некероване мусульманське співтовариство Криму, відсутність державного контролю за зазначеними фінансовими потоками за певних умов можуть призвести до дестабілізації обстановки не тільки в Автономній Республіці Крим, а й в Україні в цілому.

6. Неорелігійний процес України як відображення світових закономірностей розвитку релігії

Про саме таке розуміння неорелігійних процесів в Україні свідчать наукові дослідження академічних релігієзнавців останніх 20-ти років. Про це неодноразово йшлося в розділах індивідуальних і колективних монографій, в дисертаціях і статтях, в інтерв'ю і коментарях, в експертних оцінках і практиці суспільно-релігійних відносин.³⁶⁴ Неорелігійні процеси розглядались в різних контекстах і аспектах. До їх вивчення брались вчені відмінних світоглядних орієнтацій і наукових підходів. Завдяки цьому уявити собі сьогодні неорелігії, їх появу і розвиток в Україні поза світовими закономірностями релігієгенезу неможливо. Вони класично вписуються в сконструйовані різними вченими моделі релігійного розвитку світу, взагалі є наочним підтвердженням еволюції релігії як процесу розширення і поглиблення розуміння людиною себе, світу, Бога.

Нинішній етап, звісно, вносить деякі свої особливості. Стало зрозумілим, що будь-які локальні трансформації в релігійній сфері тісно пов'язані із глобальними змінами, які відбувається в сфері духовного життя людства. Вони не тільки часто спричинені світовими подіями, втручанням неукраїнських факторів в релігійне життя України, а й самі кількісно прирошують накопичення тих змін, які перетворюються на закономірності.

При цьому досі у вітчизняному релігієзнавстві ми не знайдемо спроб науково переконливої і деталізованої кореляції конкретних тенденцій в

³⁶⁴ Див. докл.: Релігієзнавство України. В 2-х книгах. Книга друга: Релігієзнавча наука років незалежності. За наук. ред. А.Колодного. – К., 2010. – С.190-211.

неорелігійному просторі України із загальносвітовими закономірностями. І це потрібно не тільки для того, щоб переконатися, що нові релігійні течії (далі – НРТ) в Україні – це не доморощене, ексклюзивне, унікальне явище, ніколи і ніде не проявлене, а для більш широких узагальнень щодо глобалізації духовної сфери життя людства. Виявляється, що світ – це глобальне село, де не тільки стандартно живуть в однакових будинках, споживаючи універсальну їжу від МакДональдса, дивлячись клоновані телепередачі тощо, але й дуже схоже думають, переживають, сповідують і вшановують богів/Бога.

Порівняння світового досвіду та українських реалій дозволить глибше зрозуміти природу неорелігійних явищ, вникнуть в їхню суть, ще раз переконатися в тому, що НРТ є наслідком модернізації релігії, результатом пошуку адекватних відповідей на ті чи інші виклики епохи, а не тільки інтелектуальними і богословськими вправами-забавами, жонглюванням релігійними термінами, грою в релігійність, психологічними дослідженнями над масовою свідомістю, альтернативними економічним способам заробляння грошей тощо. Пізнаючи природність неорелігійних процесів, ми усвідомимо креативну сутність людини віруючої, частково або цілком змінимо наше уявлення про неї як істоту, що послідовно, канонічно, правдиво, безпомилково сповідує істини тисячолітньої давнини, пасивно сприймає основи віровчення, ніяк не намагаючись їх прочитати заново, пропустити через свої індивідуальні потреби в істині, зрозуміти своє місце і покликання.

На перший погляд завдання порівняти неорелігійний процес в Україні із світовими здається простим: потрібно, по-перше, з'ясувати, що то за процеси в релігійному житті світу і виокремити їх закономірності; по-друге, накласти виявленні закономірності на відомі українські реалії і проілюструвати залежність локальних явищ від глобальних. Однак, почавши із з'ясування закономірностей розвитку релігій, перш за все з того, що таке закономірності взагалі і закономірності суспільних, конкретно-духовних процесів зокрема, зустрічаємося з масою труднощів методологічного порядку: що при цьому постає як закономірність, а що є просто тенденцією?

Про закономірності релігійного процесу розмірковували відомі історики і філософи релігії. Чи не вперше так конкретно і ясно сформулював свої думки щодо закономірностей розвитку релігій відомий історик релігій, філософ, професор МДА Олексій Введенський³⁶⁵, який виділяв психологічну, соціологічну, історичну й телеологічну закономірності. Незалежно від О.Введенського, вже в наш час, над загальними закономірностями еволюції релігії роздумував А.Колодний, який написав відповідний розділ до монографії «Академічне релігієзнавство»³⁶⁶.

³⁶⁵ Введенський А. Религиозное сознание язычества: Опыт философской истории естественных религий. Основные вопросы философской истории естественных религий (Prolegomena). – Религии Индии. Т. 1 – М., 1902.

³⁶⁶ Академічне релігієзнавство. За ред. А.Колодного. – К., 2000. – С.302-309.

З усього багатоманіття визначень, які даються загально-філософськими енциклопедіями та окремими вченими, вимальовується таке розуміння закономірності: це зв'язок – суттєвий, необхідний, що постійно повторюється - явищ чи елементів реального світу (внутрішнього і зовнішнього), який визначає етапи і форми історичного процесу становлення та розвитку, а в нашому випадку – суспільства і духовної культури, який забезпечує стійку тенденцію або направленість зміни системи.

Задумуючись над тим, які такі закономірності можна виділити в розвитку релігій, що відображають саме цей зв'язок, прийшлося звертатися за допомогою не тільки до соціальних філософів, істориків філософії й права, але й глянути, як ці *patterns of religious process* розглядаються нашими колегами за кордоном. Вдалося з'ясувати, що всі закономірності виявлялися поступово, різними вченими, починаючи від Гоббса, Юма, Локка, Гельвеція і Канта, не минаючи Гегеля, Мюллера, Баховена, Тайлора, Фрззера, навіть Маркса і Леніна, аж до Бергера і Парсонса, Старка, Глока і Девіс Грей, Сорокіна і Колодного. Наведемо деякі найбільш загальні висловлювання, які можна прийняти за спроби формулювання закономірностей релігійного процесу:

- Релігія – це історичне явище, яке виникає в певний час і певному місці, змінюється разом із зміною цих обставин.
- Релігія – це суспільне явище, поява і функціонування якого тісно пов'язані із суспільством.
- Тип релігії залежить від типу суспільства (первісні, родоплем'яні, рабовласницькі, феодальні, капіталістичні, інформаційні, індустріальні, модернові, постмодернові, теократичні, секулярні тощо), завдяки чому змінюється функціональність релігії (зменшення-збільшення).
- Розвиток релігії корелюється із розвитком етносів, їх мови, колективної свідомості.
- Релігія відображає рівень психофізіологічного розвитку самої людини, її розуму, емоційної сфери, мисленневих здібностей.
- Постаючи світоглядом, релігія розгортає гносеологічні можливості людини в пізнанні світу, в розвитку ідеї Бога, в їх інтерпретаціях.
- Релігія, виконуючи регулятивні функції в суспільстві, в спільноті, в житті віруючих, є показником розвитку моралі, рівня міжлюдських відносин.
- Будучи породженням соціальних умов, релігія здатна впливати на них, виступаючи чи інтегратором чи дезінтегратором, ініціювати і гасити соціальні конфлікти.
- При всій автономності релігійних уявлень, вони соціально обумовлені, форма і функції священного віддзеркалюють рівень розвитку індивідуальної і суспільної свідомості.

Закономірності внутрішнього розвитку релігії чудово дослідив Є.Торчінов, який на прикладі даосизму з'ясував, що даосизм поставав на основі проторелігійних вірувань, коли почалося формування релігійної

практики і стихійного складання світоглядних моделей. З часом відбулася «раціоналізація» світогляду, підведення під нього філософської бази і писемної фіксації. Потім спостерігається зближення і синтез різних напрямлень і включення в них елементів інших традицій, писемна фіксація, експліцитне введення в систему доктрини, формування цілісного світогляду, що створює враження чогось принципово нового. Паралельно цьому відбувається інституціалізація релігії, організуються різні напрямлення і школи.³⁶⁷

Більш загальну модель внутрішнього розвитку релігії запропонував А.Колодний, для якого однією із головних закономірностей еволюції релігії постала абстрактивізація її основної ідеї, тобто розуміння надприродного, що призвело до самої еволюції релігійної свідомості. Це вилилось у зміні політеїзму на генотеїзм, який переростає в монотеїзм, тобто віру в єдиного всемогутнього Бога. А.Колодний справедливо вважає, що релігія розвивається насамперед на власному «мислительному матеріалі»: будь-яке нове релігійне утворення постає як своєрідний синтез старого і нового, ... надто повільно і складно одержує своє прийняття, а то й зникає зовсім. Будучи відмінним від передуючих йому релігійних форм, нове, в силу живучості старої релігійної традиції, зустрічає з боку останньої всляку протидію своєму поширенню і може утвердитися, здобути визнання навіть не там, де з'явилося».³⁶⁸

Спроба окреслити закономірності, які притаманні як одиничним, так і загальним процесам в сфері взаємин релігій та етносів, здійснена в колективній монографії «Релігія і нація в суспільному житті України і світу»³⁶⁹, серед яких, зокрема, виділена залежність того чи іншого типу релігій та етнічних утворень від географічних і кліматичних умов проживання народів, від стадії розвитку і рівня свідомості людини, її пізнавальних можливостей, від глибини осягнення нею світу земного і світу трансцендентного, від ступеню протидії інтенсивності і результативності етнорелігійного розвитку тощо. Зроблено висновок про те, що релігійний розвиток якоїсь спільноти все менше стає залежним від внутрішніх, іманентних саме їй причин. Він дійсно стає елементом загального, вселюдського релігієгенезу, підпорядковується його законам, тенденціям, часовим вимірам. Було зазначено, що світовий досвід показав історичну закономірність зміни моно- на поліетнорелігійні системи, тобто засвідчив недосконалість, а відтак й історичну обмеженість моноетнічності й монорелігійності, їх збігу і тотожності. Зроблений висновок про те, що цілісність і цінність людства - саме в його етнічному і релігійному різноманітті. Була висловлена думка про незворотність релігієгенезу, про неможливість відновити індоєвропейський чи слов'янський протоетноси, так

³⁶⁷ Торчинов Е.А. Даосизм. Опыт историко-религиоведческого описания. [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://ki-moscow.narod.ru/litra/zen/torchinov_dao/torchinov_dao1-5.htm.

³⁶⁸ Академічне релігієзнавство. – С.304.

³⁶⁹ Релігія і нація в суспільному житті України і світу. – К., 2006. – С.37-56

само як навряд чи вдасться відродити ту національно-релігійну обрядовість, яка виросла на старій основі побуту й господарки. Ті зміни, які відбулися в етнічному і релігійному образі світу, неможливо відмінити. Тому сподівання і заклики до слов'янської єдності (етнічної, політичної, релігійної тощо), а чи ж повернення до язичництва, є утопією. На думку авторів книги, розвиток етнічної та релігійної сфер характеризується тенденціями етнізації й космополітизації, партикуляризації й універсалізації, регіоналізації й глобалізації. Історичний конфлікт, який існує між цими тенденціями, має конструктивний характер: в результаті взаємодії, взаємопроникнення цих суперечностей врешті-решт забезпечується реальне існування і розвиток будь-якої релігії.³⁷⁰

Всі ці фундаментальні висновки в основному стосуються *історичних* закономірностей розвитку релігії. Процеси, які нас цікавлять, пов'язані із зміною релігійних парадигм, із новою епохою в їх розвитку, яка отримала в науці різні назви, зокрема постіндустріальна, постхристиянська, постмодерна, інформаційна тощо. Існуючі теорії прагнуть пояснити сутність нового етапу в розвитку (в т.ч. і духовного) людства. Характеризуючи цей релігійний постмодерн, вчені сходяться на тому, що його ознаками, а відповідно і закономірностями, можна вважати:

- плюралізм як ознака і плюралізація релігійних світів, як тенденція, закономірність;
- глобалізм і глобалізація як зміна масштабів процесів, що відбуваються в релігійному полі;
- секулярність і секуляризація як вивільнення все нових сфер життя з під контролю і впливу Церкви і релігії;
- універсалізація релігійного життя;
- синкретизація віровчень і духовних досвідів;
- містикоізація як альтернатива раціоналізації та інтелектуалізації релігійного життя;
- харизматизація на теоретичному (посилення ролі Духа святого в житті особи і громади) і практичному (використання дарів Духа Святого в житті) рівні, поява сильних і владних керівників;
- авторитаризація як посилення внутріобщинної дисципліни, підпорядкування життя особи законом діяльності групи, визнання особливої влади над собою керівника громади;
- варіантизація, яка дозволяє існувати одночасно двом протилежним тенденціям, наприклад, космополітизація та етнізація, деконструкція і структурізація, глобалізація і локалізація, модернізація/лібералізація і традиціоналізація/фундаменталізація тощо;
- інформатизація за рахунок освоєння інтернет простору, що призводить до уявності, коли ми маємо справу не з самим явищем, а уявленням про нього автора/рів сайту чи блогу;

³⁷⁰ Там само. – С. 56.

- толерантизація ставлення до послідовників інших рухів, відмова від єдино істинної обраності і привелегійованості.

Неорелігійний процес в Україні природно вписується в загальносвітові тенденції розвитку релігій. Релігії, народжені цією добою, розглядаються як своєрідний виклик традиції, як творення релігійності нового типу чи навіть нової релігійної культури, як духовний пошук і самовираження постмодерної людини.

В нову епоху саме особистість та її переживання постають в ролі центру всього, що відбувається в житті. Тому цей особистісний аспект є характернішою ознакою і самої епохи, і явищ, які породжуються нею. «Межова» людина, яка знаходиться на межі епох, на перетині культур, між традиціями, перед багатоманіттям релігій, втрачає чітку орієнтацію щодо цілей свого духовного розвитку. Вона соціально індиферентна, недовірлива і щодо істинності певного вчення, і щодо ефективності якихось обрядів, і щодо реальності авторитету церковної ієрархії. Свідомість такої людини характеризується амбівалентністю, еkleктичним синкретизмом, готовністю одночасно належати до багатьох духовних традицій, тобто є розмитою з точки зору релігійної ідентифікації. Десакралізація релігійного життя призвела до того, що певний духовний вакуум заповнюється альтернативними реальностями. Постмодерна людина сама творить об'єкт своєї віри і має право приймати чи не приймати різні положення тих чи інших релігій як істинні на свій вибір. У постмодерній епосі все старе втрачає свою переконливість, а то й реальність. Її втрачає навіть Бог. Онтологічний Бог замінюється прагматичним, коли він виступає як Бог заради чогось: Бог – заради спорту (Шрі Чінмой), Бог – заради успіхів («Повне Євангеліє»), Бог – заради самореалізації (New Age) і т.п. Сучасна людина звільняється від тягаря традицій, а вимогою часу стає діяльність, заснована на вільному виборі. Для релігії тим самим з'являється новий шанс, адже на базі релігійного досвіду людина з-поміж багатьох релігійних традицій і культів віддає перевагу тому, що стає для неї справою власного вибору й переконання. Занепад релігії, основаної на традиції й авторитеті, може компенсуватися звертанням людини до релігійного досвіду як досвіду «внутрішньої волі».

Будучи, з одного боку, породженням, а з іншого - наслідком постмодерної парадигми, нові релігії в Україні чи не першими заявили про прихід нової доби, про входження країни до європейського і світового релігійного і духовного простору. Це мало як свої позитивні, так і негативні результати, які не лише вирішили та урізноманітнили, а й ускладнили сповнене соціально-економічною та політичною нестабільністю буття українського суспільства.

Нові релігійні течії і рухи України, без сумніву, урізноманітнили релігійне життя України, а доморощені неорелігії – і життя світу. Всі вони надто неоднорідні за своїм походженням, характером та формами організації і діяльності. За останні 20 років кількість напрямів, представлених в Україні,

збільшилася з 9 до 55 (за офіційними даними)³⁷¹ і понад 120 (за власними підрахунками).³⁷² В загальній мережі питома вага інституцій протестантських напрямів, не кажучи вже про неохристиянські громади, порівняно з 2000 р., зросла; в той час як частка православних зменшується щороку на пару відсотків, і це стає вже тенденцією.³⁷³

Неорелігії типологічно для зручності об'єднують у декілька груп.³⁷⁴ Але вони кількісно і якісно виявилися настільки багатоманітними, що Держкомнацрелігій вдався до об'єднання дрібних течій у загальну групу «інші». Часто різниці між окремими релігійними групами, які претендують бути автономними, секулярному державному оку не видні, але для дослідників неорелігійних процесів є важливим свідченням певних змін всередині нових релігій.

Конфесійний плюралізм став реальністю для сучасної України. Як слушно відзначає А.Колодний, сама доба постмодерну «створює велике різноманіття нових конфесій», які не обмежені якимись рамками традиції, розуму і моралі. Ці нові системи вірувань докорінно відрізняються від традиційних.³⁷⁵ Як показує 20-річна історія релігій в Україні, плюралізація релігійного життя зростає якраз за рахунок переважно нових течій, які з'являються на релігійній карті України за рахунок або нових місіонерів, або поділу вже існуючих конфесійних спільнот.

В цьому процесі нічого дивного не має, він абсолютно корелюється із загальними тенденціями сучасного розвитку релігій світу.³⁷⁶

Світове християнство доби постмодерну зазнає таких змін, що не можуть не відобразитися на житті християн України. Так, південізація християнства відгукнулася українцям постановням спільнот, де засновниками і харизматичними керівниками стали афроамериканці, які в руслі природи цього християнства характеризуються експансивністю, дохідливістю, простотою, емоційністю, зрозумілістю, наочністю, швидкою ефективністю тощо. «Втомленість» західноєвропейського християнства відображається в тому, що в виразно європейські, ранньопротестантські Церкви фактично немає припливу українських віруючих. Ці Церкви тримаються на нащадках історичних лютеран чи пресвітеріан, на тимчасово присутніх іноземцях, які,

³⁷¹ Релігійні організації в Україні станом на 01.01.2011 [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2011>.

³⁷² Релігійна панорама. – 2011. – №1.

³⁷³ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. – К., 2011. – С. 10.

³⁷⁴ Див. докл.: Академічне релігієзнавство. – К., 2000. – С.790-794; Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні. Огляд, документи, переклади. – К., 2000. – С.24-36; Соловійов В. Види класифікації нових релігійних рухів // Українське релігієзнавство. – 2000. – №14. – С. 78-88.

³⁷⁵ Див.: Історія релігії в Україні. Релігійні меншини України. Том 7. За ред. А.Колодного. – К., 2011. – С. 29.

³⁷⁶ Єленський В. Релігія «нульових: підсумки десятиліття. [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40964/.

якщо не католики, то обирають англіканські чи пресвітеріанські недільні богослужби в храмах України. Дехристиянізація Західної Європи є очевидною, визнаною самим папою римським Бенедиктом XVI³⁷⁷. Цей факт активно використовують противники європеїзації України, зокрема Православні Церкви, які послідовно критикують Європу за лібералізацію християнства, що привело до визнання одностатевих шлюбів, жіночого священства тощо. Ранньопротестантські Церкви в Україні поки що не зазнали цієї «модернізації», вони враховують відсутність досвіду проживання місцевого населення в умовах демократії і панування ліберальних цінностей.

Дехристиянізація Європи об'єктивно зіграла на руку релігіям американського коріння, які відомі в Україні. Ці протестантські об'єднання стабільно розвиваються, складаючи переважну кількість неохристиянських утворень п'ятидесятницького спрямування. Ці організації християнського походження, які часто розглядають як нетрадиційні явища, розвиваються в Україні найбільш динамічно. Але навряд чи є підстави сьогодні з абсолютною впевненістю говорити про нетрадиційність неохристиянства. Історично воно виникає в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Зарубіжні дослідники неодноразово фіксували сплеск чисельних відгалужень загальнохристиянського, євангелістського характеру, як правило, від протестантських церков. Ці сплески продовжуються до сьогодні (наприклад, харизматизація чи ревайвелізація християнства), а їхні відголоски докочуються і в Україну. Вчення новоутворених церков, звісна річ, базуються на Біблії, як основному віросповідному джерелі, і на особі Ісуса Христа, як центральній фігурі християнських доктрин. Характерним для неохристиянських угруповань є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї Церкви винятково істинною, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у спасінні Христової віри. Як правило, неохристияни пристойно знають Біблію, оскільки їм дозволено вільно читати й інтерпретувати її. З особливою увагою вони ставляться до книг своїх пророків і вчителів, підносячи їх до рангу віросповідних джерел, часом навіть авторитетніших за Біблію.

Неохристияни визнають авторитет і владу свого духовного лідера, абсолютно довіряють йому (часто це стає причиною різних шахрайств з боку керівника громади). Таких людей вони можуть оголосити навіть пророком або ж посланцем Бога. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється в дечому своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо, але при цьому сповідаються базові догмати християнства – віра в Ісуса Христа і Святу Трійцю. Найбільші відмінності від традиційного християнства має соціальна концепція неохристиян, яка орієнтує сучасного віруючого не на аскезу, а на успіх, матеріальний, кар'єрний, особистісний, і закликає до соціально активних дій, до участі в культурному, політичному, суспільному житті.

³⁷⁷ Див.: Нова ера релігійності // Католицький вісник. – 2011. – №4. – С.11.

Новопосталі християнські церкви в Україні, особливо на перших порах їх поширення, прагнули дистанціюватися від історичних церков. Але з часом зменшили градус своєї критики останніх, почали вводити зрозумілі українцям символи і традиції (хрести, вишивані рушники, свічки тощо) у свої богослужіння, які на прохання вірних можуть проводитися українською мовою, з повагою ставитися до українських державних і духовних діячів. Все рідше ці церкви підкреслюють свою спадковість від американських чи європейських прабатьків, беруться довести свої історичні, власне українські корені. Так, підкреслюється, що хрещення України-Руси уможливило існування і протестантських Церков на цій території. В такий спосіб відбувається своєрідне привласнення подій тисячолітньої давнини, які прямо не пов'язані із неохристиянством чи протестантизмом.

Головні зусилля неопротестантів спрямовуються на зміцнення людей в вірі, на постійній присутності Церкви, громади в житті особи. На зміну пасивній безликій обрядовості історичних Церков приходять нові і сучасні форми вияву своєї віри. Це нагадує тренінги в вірі: участь у групі прославлення, групове вивчення релігійної літератури, організація різноманітних курсів, фестивалів, конференцій, служінь. Нові християни активні в мас-медіа, в соціальних мережах інтернету. Твориться нова неохристиянська субкультура, в якій присутні всі жанри і всі види. Церква та її структури покривають собою фактично все життя віруючого нехристиянина. Його життя не ділиться на мирське і не мирське, воно все воцерковлене, охристиянене. Саме за такою тотальністю, цілісністю, всезагальністю приходять в неохристиянство люди.

Аналізуючи темпи зростання неохристиян, виникає питання про причини, які привели людей до неохристиянських Церков. Активне зростання неопротестантизму, а почасти і неоправослав'я чи неокатолицизму, зумовлене, крім згаданого, загальним станом традиційних Церков у світі. Хоча механізм виникнення нових Церков і відрізняється (в першому випадку він є зовнішньо зумовленим, а у другому – народжується як внутрішній протест), але є сенс подумати над кризою традиційних цінностей, з якими пов'язується у свідомості сучасного віруючого християнство взагалі. І це не тільки зовнішні ознаки несучасності християнства, яке не здатне відповісти на гарячі питання дійсності, а й гріх стягання, пристрасті до збагачення, на що «хворіють» деякі священники та ієрархи Церкви, це невідповідність моральних закликів і практики релігійного життя, це зрощення влади духовної і влади політичної, це постійні конфлікти на релігійному ґрунті між основними Церквами тощо.

Неохристияни набували і одночасно усвідомлювали ті ознаки, які надавали їм можливість бути не православними, не католиками, не іншими протестантами, чітко вирізняючи себе від всіх інших християн. Сприймаючи себе християнами, вважають, що вони є найбільш щирими, наближеними, особливими, чистими, бажаними і любимими Богом. Вони визначають себе не релігійними, а віруючими людьми, вкладаючи сюди особливий зміст: ми поза доксою, поза канонами, поза кордонами, поза

обмеженнями, поза традицією, оскільки все це трансформувало істинну віру і вчення Ісуса Христа. Така інтерпретація своєї релігійної ідентичності в якийсь момент поставила неохристиян України поза Україною, а враховуючи, що поштовхом для утворення нової громади виступали, як правило, закордонні місіонери, чия діяльність підтримували неукраїнські релігійні організації, то антитрадиційність неохристиян почала сприймалась як антиукраїнськість. З часом неохристиянські громади вимушені були адаптуватися до конкретних соціо-культурних умов, що свідчить про балансування НРТ між космополітичними і етнізаційними тенденціями розвитку релігій. Перевіркою на патріотизм неохристиян стали події 2004 року, але з того часу вони все більше демонструють свою загальнохристиянськість, розуміючи плинність і партійних, і національних симпатій.

Не менш складним є процес появи на українських землях неомусульман або так званих радикальних угруповань, які завойовують новий духовний простір в гострій боротьбі із традиційним для України ісламом кримських і волзьких татар. І це також корелюється із зміною релігійних парадигм у світі. Це також, як для нас, є нові релігійні течії. Посилення ролі ісламу у світових процесах, і не стільки в духовних, скільки в політичних, економічних, а головне – природоресурсних, вивели на історичну арену арабські держави, а відтак і так званий арабський іслам. Останній прагне активно впроваджуватися по всьому світу, що забезпечить його світове панування. Нові ісламські громади фундаменталістського толку поступово оволодівають Кримом, Центральною і Східними частинами України, що відповідає стратегії розвитку ісламу. Ісламізація Європи, яка в Україні сприймається як прикрий випадок, абсолютно реальна і для України, в якій мусульманство певним чином і досі відокремлене від релігійного розвитку українців, існує саме по собі, як якесь паралельне життя, паралельний духовний процес. Недооцінка ісламського фактору призвела до краху зовнішньої політики США, до втрачання європейцями свого культурного простору.³⁷⁸

Тісний зв'язок релігійних процесів в Україні, в яких присутні й інші релігійні системи, із світовими закономірностями проглядається надто зримо. Тут і підвищена зацікавленість українців до своїх дохристиянських коренів, що пов'язано із помітною етнізацією суспільної свідомості народів світу, із їхнім бажанням відновити історичну спадщину своїх предків, збільшивши в такий спосіб свою присутність в людській історії, долучитися до давніх цивілізацій з амбітною претензією на найдавнішість своєї власної. Така заглибленість в пошуки початків своєї історії, навіть дотрипільської доби, додатково підсилює відчуття причетності до спільної європейської долі. І хоча неоязичницькі громади - такі різні, але все ж мало чисельні - не згуртували всіх переконаних симпатиків сивої давнини, що

³⁷⁸ Див. докл.: Ісламські процеси в світі та в Україні: реалії і прогнози. Колект. монографія за ред. А.Арістової. – К., 2011.

розсіяні поміж культурними товариствами, професійними спілками художників, письменників, самодіяльними театрами та хорами народної пісні тощо, їхня наявність яскраво демонструє повернення українців в бік декосмополітизації світу, збереження унікальної природи кожного народу.

Не менш показовою є ситуація з іудаїзмом, індуїзмом і буддизмом, які представлені в Україні тими напрямками, школами, відгалуженнями, що утворилися в країнах їхнього традиційного поширення. Так, скажімо, новий рух прогресивного іудаїзму, представлений в Україні 50 громадами, що складає 18% із всієї кількості зареєстрованих в Україні іудейських громад, є зліпком із загальноіудейських тенденцій розвитку. Синкретичні «Іудеї за Христа» також є породженням досвіду міжрелігійного спілкування на світовому рівні.

Складні внутріконфесійні колізії, які переживають всі релігії в Україні, як традиційні, так і нетрадиційні, нові, не тільки є продуктом світових трансформацій, але й самі впливають на них. В Україні релігійне життя ускладнено і ситуацією у світі, і загальним духовно-моральним станом українського суспільства, яке знаходиться в глибокому і тісному зв'язку з іншими суспільними кризовими явищами. Весь цей комплекс амбівалентних за своєю суттю соціально-політичних і духовно-екзистенціальних явищ став своєрідним фоном, сприятливою умовою для поширення й утвердження в Україні нетрадиційної релігійності. Не дивно, що серед відповідей на запитання, які були поставлені в анкеті під час соціопитування, проведеного Відділенням релігієзнавства ІФ НАНУ в 1994-95 рр. про причини приходу вірян до НРТ, називалися прагнення духовного життя, моральної чистоти, морально-духовного вдосконалення. В пошуках духовності, як альтернативи бездуховності і зматеріалізованості світу, людина в своїх рішеннях і поведінці мотивується все таки речами духовного порядку, а входження її до нових (нехристиянської, небуддистської чи неоіндуїстської) організацій спричинене переважно прагненням отримати духовне життя, яке відмінне від звичайного, буденного. Соціологічні опитування зафіксували зростання кількості віруючих. Порівнюючи з 2000 роком, віруючих в Україні збільшилося з 58% до 71%.³⁷⁹ Істотно зросла і кількість тих, які ідентифікують себе з певними конфесіями і церквами, в т.ч. і нетрадиційними.³⁸⁰ Своєю належністю до неорелігійних груп українці голосують за ті цінності, які є пріоритетними для віруючих. І вони не просто їх сповідують, а утверджують практикою щоденного життя, перебуваючи в нових релігійних громадах.

Чи не найбільший вплив неорелігійний процес України зазнав від глобалізації релігійного життя або релігійної глобалізації³⁸¹. За 20 років

³⁷⁹ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. – К., 2011. – С. 32.

³⁸⁰ Там само – С. 34.

³⁸¹ Колодний А. Релігія у світі глобалізації // Релігія-Світ-Україна. Кол. моногр. в 3-х кн. – Книга І. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу. – К., 2010. – С. 220.

Україна, до того будучи достатньо духовно гомогенною державою, перетворилася на полірелігійну, де представлені практично всі релігійні напрями – від багатобожного язичництва та індуїзму до монотеїстичних іудаїзму, християнства і строго єдиногобожного ісламу. Крім того, релігійний світ сучасного українця включає безбожний буддизм та даосизм, багатоликі японські та далекосхідні релігії, екзотичні латиноамериканські й навіть африканські культури. Все це стало можливим завдяки розширенню світових кордонів, меж власного буття. В духовний світ людини вторглися чужі культурні і духовні світи, які зацікавили її, надали шанс вирватися із застарілих територіальних або часових меж.³⁸²

Глобалізація сприяла перетворенню локального у всезагальне релігійне явище. Вона одночасно і збільшувала, і зменшувала світ, синкретизуючи в свідомості конкретного індивідуума отримані знання про східні і західні релігії, про науку і релігію, про дієву активність християнства і споглядальність буддизму.

Завдяки глобалізму НРТ поступально поширилися у світі. І справа не тільки в засобах і швидкостях інформування про новосформовані церкви, течії, рухи, а й в тому, що глобалізм став тим прапором, на якому були написані універсальні ідеї нових релігій, які зробили можливим спілкування людей різних національностей, різного віку і рівня освіти тощо, зрештою об'єднавши їх ідейно. Вони порозумілися на тому, що в переддень нової епохи людину не можна сприймати інакше, як божественною істотою за своїм походженням і творцем власного Всесвіту за функціональним призначенням.

Глобалізм зробив ці постулати вседоступними, поширюючи тенденції модернізації на релігійне життя всього світу, синкретизуючи як віровчення, так і культові практики, форми діяльності віруючих людей і релігійних організацій. Глобалізм культивує спільність, а не особливість історичного розвитку різних народів, різних релігій, утверджує однокореневе походження всіх релігій і духовних практик, наполягає на прамонорелігійне минуле всіх людей. Глобалізм зацікавлений в уніфікації, стандартизації, тотожності всіх суспільних процесів, в т.ч. і етнорелігійних. Саме глобалізм утверджував думку про свободу релігій і віросповідань, прагнучи зробити всі релігії рівноправними, незважаючи на час їх походження, повноту традиції, розробленість теологічних положень, довершеність релігійних практик. Релігія в сучасному світі перестає бути прив'язаною до свого етно-національного коріння, вона постає як продукт винятково духовного розвитку індивідуальної людини. Виникає загроза зникнення національної релігії, національної Церкви. Замість вкоріненості і стабільності етнорелігійних утворень, все більш популярними стають багатонаціональні форми релігійних організацій (найяскравішим прикладом є Всесвітня віра багаї). Національні відділення таких всесвітніх

³⁸² Горкуша О. Сучасні світоглядні запити у світлі релігійних сподівань // Новітні релігійні рухи в Європі та Україні. Зб. наук. матеріалів. – К., 2006. – С. 45-50.

релігій мало чим вирізняються по країнах. Спільна символіка, подібність архітектурних споруд, уніформа проповідників робить їх пізнаваними в будь-якій країні світу (незалежно від того, хто вони є - мормони чи сайєнтологи).

Глобалізація постала загрозливим фактором для процесу культурної самоідентифікації неорелігій та їх послідовників. Соціологічні опитування фіксують, що неовіруючі загалом не ідентифікують себе із українською традицією, оскільки ні мова, ні релігія, ні самосвідомість, ні патріотизм, ні відчуття історичного зв'язку поколінь, ні інші показники не характерні для них. Ідентифікування себе як українця за національністю постає скоріше як дань належності до держави, ніж до певного народу.

Але ця денаціоналізація має історичне коріння, бо, як правило, члени НРТ – денаціоналізовані елементи колишньої комуністичної епохи. Вони народилися в типово радянських сім'ях, де розмовляли «общепонятним русским языком», не отримали ніякого національного виховання ні дома, ні в школі, були далекі від релігії та національних традицій. Вся система освіти виховала з них стійких інтернаціоналістів з елементами шовінізму (для росіян) і вторинності, меньшовартості (для українців). Всім цим людям притаманна перш за все так звана радянська ідентичність, яка розкривалася через певні показники: рідна і розмовна мова (незалежно від національності) – російська, змішані шлюби, формування радянських традицій і свят, всі єдині в сім'ї братських народів, як правило, атеїстичні, соціально активні. Фактично культурна ідентифікація була зведена до ідеологічної і політичної (вірність і відповідність комуністичному ідеалу).

Але якщо громада неохристиян існує на Заході України, де мова спілкування – і буденного, і духовного життя - українська, то для цих віруючих релігійне обов'язково національно означене. Там, де українська мова, в кращому випадку, постає як етнографічний релікт, переважають космополітичні мотиви.

Як бачимо, загальносвітова тенденція протистояння національного і релігійного відбивається і в реальному житті нових релігій України. Але поступово на зміну пошуку своєї ідентичності в рамках етнічного і космополітичного приходять не просто пошук в нових культурних координатах, в спроби творення нових ідентичностей, які базовані на релігійній вірі та цінностях демократичних суспільств. Частіше всього вибір громадянами України тієї чи іншої релігійної спільноти не пов'язаний з пошуками культурної ідентичності у формі національного самовизначення. Він спирається на внутрішні мотиви духовних пошуків, в т.ч. й релігійних. Нових віруючих фактично не цікавить їх національна належність. Всі опитані в ході соціологічного дослідження респонденти переконані, що їх група в процесах національного відродження участі не бере, бо ніяк себе з національним не пов'язують, вважають, що світове громадянство вище від національного, що метою життя є не мирське, а винятково духовне, потойбічне (Архів матеріалів конкретно-

соціологічного дослідження ВР ІФ НАНУ. – К., 1994-1995 рр.). Тому на питання: чи приводить участь в НРТ до кризи і руйнуванню традиційної культурної ідентичності їх віруючих, потрібно відповісти негативно: як можна зруйнувати те, чого не існує?

Ще донедавна такі висновки виглядали як об'єктивна реальність, але після подій, пов'язаних із двома останніми виборами президентів, відбулися зміни і в цій сфері. Особливо неовіруючі гостро відчували небезпеку тоталітаризації соціального устрою і приходу до влади олігархічних сил. Не так цінності національного, як громадянського життя, опинилися під загрозою, яка викликала масовий рух протесту, що викристалізував нову – не національну, а політичну українську ідентичність, базовану на вірі і моралі, цінностях громадянського суспільства. Так, неохристияни підтримали новий вибір України, заявивши про своє бажання творити новий світ для нової людини. Деякі з них активно пішли у владу, щоб наблизити прихід нового царства на землі. Буддисти заявили про зв'язок Помаранчевих подій 2004 року із духом їхньої релігії, із традиціями Сходу. Язичники очікували відміни християнства і введення рідновіри як офіційного світогляду для громадян України.

Наявність активної соціальної позиції, яку займають майже всі неорухи, їх участь в політичному житті країни не виглядає чимось неприродним. Останнім часом не тільки нові, але й історичні Церкви вимушені включатися до політичних дискусій та вдаватися до нерелігійних дій. Деякі неорелігії формулюють доктрини нового світового порядку (Церква «Нове покоління», Всесвітня віра багаї та ін.), який нібито може і повинен наступити завдяки активності свідомо віруючих людей. Виходячи з цього, саме нові релігії є ініціаторами різних міжрелігійних зустрічей, на яких вони прагнуть зняти напругу у відносинах представників традиційних релігій, демонструють доброзичливість до всіх деномінацій, готові пожертвувати своїми традиціями заради залучення до цих заходів конфліктуючі сторони. НРТ постають послідовними захисниками релігійної свободи, свободи віросповідань, а навіть свободи совісті. Оскільки свобода – це основна умова існування нових релігій.

Пріоритет свободи – характерної ознаки епохи постмодерну – проявляється як у віровченні, так і в культовій практиці. Дозволено вільно тлумачити, по-своєму розуміти, індивідуально прочитувати священні писання, існуючі догмати, традиційні поведінкові моделі. Саме тому неорелігії - як у світі, так і в Україні - характеризуються віросповідним плюралізмом, коли робиться спроба поєднати непоєднувані речі (прагматизм західнохристиянської традиції і пасивне споглядання далекосхідних шляхів самовдосконалення, монотеїстичність авраамістичних релігій і множинність східних ідейних конструкцій тощо). Результатом такого нагромадження різних світоглядних постулатів стає релігійний синкретизм. В практичній сфері допускається полісимволізм з

новим його потрактуванням, одночасне використання різних форм вшанування надприродного начала чи сакральних явищ, істот. Допускається присутність в громаді представників різних релігій з різним релігійним досвідом. Відповідальність за повсякденне життя покладається не на громаду чи її лідера, а на самого віруючого, від якого не вимагається регулярних демонстрацій своєї релігійності чи належності до даної групи. Свобода, довільність – ось видимі ознаки НРТ. Але заявлена свобода самої неорелігії (від традиції) та її сповідників (від догматичних побудов та примусового обрядовіства) є ілюзорною, оскільки на зміну відкритим методам контролю над громадою вірних приходять завуальовані, приховані механізми керування і впливу. Включаються різноманітні психотерапевтичні методи ефективного управління масами, колективом, окремою людиною, яка в ситуації глобальної несвободи, отримавши право чинити так, як вона вважає за потрібне, фактично є вільною тільки в межах того, що дозволяється даною організацією, її лідером. При майже одностайній підтримці принципу релігійної свободи, НРТ, критикуючи зовнішній церковний контроль над людиною чи організацією, виступаючи за звільнення духовної сфери від жорсткого керування, не дуже схвалюють внутрішню свободу людини і свободу в релігії: майже всі вони засуджують появу незгодних лідерів та розкол у власних інституціях, болісно переживають відхід якоїсь частини віруючих від основного церковного тіла.

Поступово будь-яка нова релігія ускладнюється, вводиться в тісні рамки догмату і канону, в її надрах назріває нова хвиля опозиції, яка творить ще новішу релігію, роблячи процес релігієтворення нескінченним, не прямолінійним, висхідним, а зигзагоподібним. Нові рухи, як і взагалі будь-які релігії, розвиваються нерівномірно. Незважаючи на глобалізацію у світі, країни різних цивілізаційних груп не можуть випереджати закони історичного розвитку. Так і поширені там релігії, функціонуючи в ієрархічно структурованому суспільстві, залежать від ступеня його інтелектуального і морального розвитку, не кажучи при цьому про економічний, науково-технічний чи соціально-культурний потенціал.

При всій своїй універсальності, нові релігії несуть в собі особливості і специфіку тієї базової релігії, яка лежить в їх основі. Незважаючи на всю свою новизну, НРТ, навіть синтетичні/штучні їх форми, є спадкоємцями якихось духовних традицій. Цим вони демонструють неперервність і тяглість релігійного досвіду людства, який постійно накопичується, незважаючи на такі різноманітні його форми.